ÇEVRE

Hakkında Resûlullah'ın, "حَكِيمُ أُمَّتِي" *"Ümmetimin bilgesidir."*[1] buyurduğu güzide sahâbî Ebu'd-Derdâ, bir gün Şam'da fidan dikmekteydi. Bu esnada yakınından geçmekte olan bir kişi, ağaç dikmesinin dünya hırsından ve dünya malına düşkünlüğünden kaynaklanan bir uğraş olduğunu zannetmiş olmalı ki, onun bu durumunu garip karşıladı. Yaptığı işi küçümser bir eda ile

أَتَفْعَلُ هَذَا وَأَنْتَ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"Allah Resûlü'nün (sav) arkadaşı olduğun hâlde sen de mi böyle yapıyorsun?" dedi. Ebu'd-Derdâ bu kişiye,

لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ

"Hakkımda hemen hüküm vermeye kalkma! Zira ben, Allah Resûlü'nün (sav), şöyle buyurduğunu işittim:

مَنْ غَرَسَ غَرْسًا لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ آدَمِيٌّ وَلَا خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةً

'*Her kim bir ağaç diker de ondan bir insan yahut Allah'ın yarattığı herhangi bir canlı yerse muhakkak bu, o kimse için bir sadaka olur.'*[2] diye cevap verdi.

Sahâbe, Hz. Peygamber'in teşvikiyle böyle ağaç dikiyor ve çevreyi yeşillendiriyordu. Çünkü canlı cansız tüm varlıkların bir arada bulunduğu ve birbirini etkilediği çevre, güzelleştirilmek üzere insana emanet olarak verilmişti.

Aslında yeryüzüne gönderilmeden önce de insanın bir çevresi vardı. İnsanlığın atası Hz. Âdem, altlarından ırmaklar akan yemyeşil bir cennette yaşamaktaydı. Orada çevresi ile bizzat Yüce Allah tarafından tanıştırıldı. Çevreyi anlama ve anlamlandırma sürecinin daha başlangıcında Allah, Hz. Âdem'e varlıkların isimlerini öğretti.[3]

Allah Teâlâ, yeryüzünde hayat serüvenine başladığı günden bugüne insana çevresini tanıtmaya ve çevrenin taşıdığı anlamları hatırlatmaya devam etti… Ve son elçi Hz. Muhammed'e gönderdiği vahiyde de Allah, çevreyi hem maddî nitelikleri hem de mânevî karakteri ile birlikte zikretti.

[1] Müttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, XI, 644, hadis no: 33132.
[2] İbn Hanbel, VI, 443, hadis no: 28055.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah, Muhît'tir (her şeyi çepeçevre kuşatandır)."[3] buyurmak suretiyle çevrenin Yüce Yaratıcı ile olan doğrudan ilişkisine dikkat çekmiştir.

En küçüğünden en büyüğüne kadar evrendeki bütün varlıkların, fizikî kıymetinin ötesinde mânevî bir değeri vardır. Zira göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder.[5] Ne var ki insan, onların tesbihini anlayamaz.[6]

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ

"Bitkiler ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler."[4] buyuran Kur'an, bitkilerin ruhsuz, duygusuz, cansız ve amaçsız varlıklar olmadığını hatırlatır.

Nitekim Hz. Peygamber, hacıların telbiyelerine etrafta bulunan ağaçların eşlik ettiğini bildirmiş,[8] müezzinin sesini işiten herkesin yanında ağaçların da kıyamet gününde müezzin lehinde şehâdette bulunacağını haber vermiştir.[9] Kısacası yerde ve gökte bulunan her şey Allah'a boyun eğmekte ve O'na kulluk etmektedir.[10]

Bir âyette Yüce Allah, hayvanların ve kuşların insanlar gibi ümmet olduğunu bildirmektedir.[11] Hz. Peygamber de ümmet olan bu hayvanlara karınca[12] ve köpekleri[13] örnek verir. Dolayısıyla İslâm'ın çevreye yüklediği anlam, bütün varlıkların daha yaratılıştan bir değere sahip olduğu ilkesine dayanır.

Buna göre ilk olarak çevre, Allah'ın insana bir emanetidir. Çünkü insan, canlılar içinde çevreyi en üst düzeyde algılayabilen varlıktır. Bu sebeple Allah, doğayı, göklerde ve yerde olan her şeyi insanın hizmetine vermiş,[14] yeryüzünde emaneti yüklenen varlık olması sebebiyle de insanı sorumlu tutmuştur.[15] İnsanın dünyadan sorumlu olmasının bir anlamı da budur.[16]

Ayrıca içinde yaşamın devam ettiği şu dünyada, hava, toprak ve su gibi doğal kaynaklar yalnız insanın değil yeryüzündeki bütün canlıların ortak malıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Müslümanların çayır, su ve ateş gibi doğal imkânları paylaşmak zorunda olduklarını söylerken bu gerçeğe işaret etmiştir.[17] Dolayısıyla insanlar çevreye karşı bu bilinçle davranmak durumundadır.

---

[3] Nisâ, 4/126.
[4] Rahmân, 55/6.

Çevre, ikinci olarak, insanları, Allah inancına ulaştırabilecek kanıtlar bütünüdür. Çünkü Kur'an'da Allah'ın kudretini, ilmini, celâl ve cemâlini yansıtan muhteşem bir kâinat tablosu sunulur. Kâinattaki her şeyin anlam yüklü olduğuna vurgu yapılır.

Nitekim insanın her gününü birlikte geçirdiği yeryüzüne ve gökyüzüne ait canlı ve cansız varlıklar Kur'an'da sıklıkla zikredilmiştir. Kabaran denize,[18] aya, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha,[19] şafağa,[20] burçlarla dolu gökyüzüne,[21] yeryüzüne,[22] güneşe ve onun aydınlığına[23] yemin edilmiştir. Hatta Kur'an'daki bazı sûrelere, inek, arı, karınca, örümcek gibi hayvanların; bazılarına da yıldız, demir, güneş gibi tabiat varlıklarının isimleri verilmiştir.

Özellikle Allah'ın kudreti, insanlara olan ihsanı ve verdiği sayısız nimetler anlatılırken çeşitli bitkiler, mahsul ve meyveler, büyük ve sık ağaçlı bahçeler, meralar ve bütün bunlarda suyun rolü eşsiz bir üslûpla anlatılır. Âdeta yeryüzünün cennete çevrilmiş bir tasviri yapılır.[24]

Diğer taraftan Kur'an, yeryüzünü bazen çocukların yetişmesi için hazırlanmış bir beşiğe,[25] bazen üzerinde istirahat edilen bir döşeğe[26] benzetir. Gökyüzünü de her çeşit bozulmadan muhafaza edilmiş, kandiller[27] ve yıldızlarla süslenmiş[28] bir tavana benzetir.

Üçüncü olarak çevre, Allah'a kulluk görevini yerine getirerek ebedî âhiret yurdunun kazanıldığı bir mekândır. Dolayısıyla bu açıdan da çevreyi geliştirip güzelleştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek için sorumluluk hissetmek, her Müslüman'ın görevidir. Zira çevre bilinci, çevredeki bütün canlılar, doğal, tarihî, sosyokültürel ve estetik değerler hususunda daha duyarlı olmayı ifade etmektedir.

Kur'an'da,

قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

"...Allah her şey için bir ölçü koymuştur."[5]

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ

"Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik."[6]

[5] Talâk, 65/3.
[6] Hicr, 15/19.

اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴿5﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿6﴾ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿7﴾

"Güneş ve ay bir hesaba göre(hareket etmekte)dir. Bitkiler ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler. Göğü (Allah) yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu."[7] âyetleriyle evrende tabiî ve ekolojik bir dengenin varlığına dikkat çekilmektedir.

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!"[8] âyeti ile de bu dengenin bozulmaması gerektiği belirtilmektedir.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

"Eğer Hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi..."[9] âyeti ise yer ve göğün yani hayatı devam ettiren çevre şartlarının, nizam ve dengenin insanların eliyle bozulabileceğini bildirmektedir.

Nitekim Yüce Allah, bu bağlamda,

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

"İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır"[10] buyurmuştur.

Bütün bunlar, sorumsuzca davranışlar sergileyerek çevreyi bilinçsizce kullanmanın ve kirletmenin bütün canlılara zarar vereceğini ve sonuçta korkunç felâketlerin ortaya çıkabileceğini hatırlatmaktadır.

Mevcut düzenin bozularak korkunç felâketlerin ortaya çıkmaması için Allah'ın yarattığı kâinata[35] hikmet, rahmet ve sevgi nazarıyla bakan Sevgili Peygamberimizin

[7] Rahmân, 55/5-7.
[8] A'râf, 7/56.
[9] Mü'minûn, 23/7l.
[10] Rûm, 30/41.

tabiata yaklaşımı, Kur'an âyetlerinden hareketle en başta tevhid inancına dayanmakta olup ibret ve tefekkür merkezliydi. Hz. Peygamber, doğal kaynakların kullanımında açgözlülük, israf ve sömürüyü engelleyecek ahlâkî denetim kanalları oluşturmaya gayret etmişti.[36] Nitekim Kur'an'da da müminler, yersiz ve gereksiz harcamalardan sakındırılmıştı.[37]

Hz. Peygamber bu hususu,

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا مَا لَمْ يُخَالِطْهُ إِسْرَافٌ أَوْ مَخِيلَةٌ

"İsraf veya kibir karışmadıkça yiyiniz, içiniz, sadaka veriniz ve giyininiz."[11] sözleriyle ifade etmişti. Eğer iktisatlı hareket edilir, insanın bitmek tükenmek bilmeyen arzuları denetim altına alınır ve israftan sakınarak dünya imar edilirse kimse aç ve açıkta kalmazdı.

Yeryüzü hakkında Hz. Peygamber,

أَنَّ الْأَرْضَ أَرْضُ اللَّهِ وَالْعِبَادَ عِبَادُ اللَّهِ

"Arz (yeryüzü) Allah'ın arzıdır, insanlar da Allah'ın kullarıdır..."[12] buyurmuştur.

Dolayısıyla varlıklar birbirine rakip değil her biri ayrı bir değere sahiptir ve her varlığın sahibi Allah'tır. Bütün varlıklara rahmet nazarıyla bakan Kutlu Nebî'nin, Kur'an'ın, yeryüzünün sütunları[40] olarak nitelediği dağlardan biri olan Uhud dağı hakkındaki sevgi dolu şu sözü, onun çevreye bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Tebük Gazvesi dönüşünde Medine'ye yaklaştıklarında karşıdan Uhud dağı görününce Hz. Peygamber'in dudaklarından şu söz dökülüvermiştir:

هَذِهِ طَابَةٌ ، وَهَذَا أُحُدٌ ، جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ

"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir).Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz."[13]

Sevgili Peygamberimiz, yeryüzünün bir parçası olan toprağı, hem maddî mânevî temizlenme ve arınma aracı hem de ibadet yeri olarak görmüştür. Nitekim kendinden

[11] İbn Mâce, Libâs, 23, hadis no: 3605.
[12] Ebû Dâvûd, İmâre, 35, 37, hadis no: 3076
[13] Buhârî, Meğâzî, 82; hadis no: 4422

önceki peygamberlere verilmeyip de sadece kendisine verilen hususları saydığı bir hadiste o (sav),

جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا

"Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır"[14] buyurur. Nitekim namaz ancak su ile abdest alınarak veya su bulunmadığında toprakla teyemmüm edilerek kılınır. Diğer dinlerde ibadetler sadece mâbetlerde yapılırken İslâm'da namaz yeryüzünün her yerinde kılınabilmektedir.

Yeryüzünün temiz tutulması, bu temiz hâlin devam ettirilerek kirletilmemesi, özellikle insanların yaşadığı şehirlerin, köylerin, mahallelerin, caddelerin ve sokakların tertemiz olması hem insan sağlığı hem tertip ve düzen hem de güzellik ve estetik açısından önemlidir.

Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber,

نَظِّفُوا أَفْنِيَتَكُمْ

"Evlerinizin önlerini temiz tutunuz."[15] buyurmuştur.

Bu bağlamda Allah Resûlü tarafından anlatılan şu kıssa dikkat çekicidir:

مَرَّ رَجُلٌ بِغُصْنِ شَجَرَةٍ عَلَى ظَهْرِ طَرِيقٍ فَقَالَ وَاللَّهِ لَأُنَحِّيَنَّ هَذَا عَنِ الْمُسْلِمِينَ لَا يُؤْذِيهِمْ . فَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ

"Bir adam yol üzerinde bir ağaç dalına rastladı: 'Vallahi, bunu Müslümanlardan uzaklaştırayım da onları rahatsız etmesin!' dedi. Bu sebeple cennete konuldu."[16]

Peygamber Efendimizin bu konudaki hadisleri, günümüzde genellikle kamu hizmeti olarak algılanan sokak ve caddelerin temizliğine gerçekte her ferdin katkı sağlaması gerektiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber,

---

[14] Müslim, Mesâcid, 5;
[15] Tirmizî, Edeb, 41, hadis no: 2799
[16] Müslim, Birr, 128, hadis no: 6670

وَيُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ

"Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."[17] buyurmak suretiyle, çevrenin tertip ve düzenini sağlamanın ecir kazandıracağını belirtmiş; hatta bu konuyu imanla ilişkilendirerek,

اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ

"İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illâllâh (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır..."[18] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, temizliğin her türlüsüne önem verdiği gibi mescit ve camilerin temizliğine de ayrı bir özen gösterirdi. Nitekim bazen mescit içinde gördüğü pislikleri bizzat temizler,[47] camilerin temizlenmesini ve güzel kokuyla bezenmesini isterdi.[48]

Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim'in cenazesinde, mezarın içinde düzeltilmemiş hafif bir yarık gördü ve bunun derhâl düzeltilmesini emretti. Bu düzeltmenin ölüye fayda edip etmeyeceğinin sorulması üzerine,

أَمَا أَنَّهَا تَنْفَعُهُ، وَلَا تَضُرُّهُ، وَلَكِنْ تَضُرُّ بِعَيْنِ الْحَيِّ

"Aslında bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, sadece sağ olanın gözünü rahatsız eder."[19] buyurdu.

Peygamberimizin bu tavrı, çevrenin güzelleştirilmesine verdiği önem açısından "kabrin içinde bile düzene ve güzelliğe özen gösterilmesi gerekiyorsa, diğer yerlerde çok daha fazlası gerekir" anlayışını içermektedir.

Sevgili Peygamberimizin dilinde insanın her varlığa karşı olduğu gibi yeryüzüne ve toprağa karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, toprağın ekilmeksizin boş bırakılmasını hoş karşılamamış,

مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ فَلْيَزْرَعْهَا فَإِنْ لَمْ يَزْرَعْهَا فَلْيُزْرِعْهَا أَخَاهُ

---

[17] Buhârî, Cihâd 128; hadis no: 2989
[18] 153 Müslim, Îmân, 58.
[19] Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XXIV, 306, hadis no: 21362.

“Kimin tarlası varsa onu eksin. Kendisi ekmezse onu (din) kardeşine ektirsin.”[20] buyurmuştur.

Bir başka hadiste ise

مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ فِيهَا أَجْرٌ ، وَمَا أَكَلَتِ الْعَافِيَةُ مِنْهَا فَلَهُ فِيهَا صَدَقَةٌ

“Her kim ölü bir toprağı (bakımını sağlayarak) ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır.”[21] buyurmak suretiyle Müslümanları toprağı işleyerek korumaya teşvik etmiştir.

Tüm bu rivayetler, toprağın işlenmesini öngörmekte ve bu şekilde davranmanın çevreye katkı anlamı taşıdığını vurgulamaktadır. Özellikle çarpık kentleşme neticesinde verimli tarım arazilerinin beton yığınına dönüştürüldüğü günümüzde, Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine ne kadar çok muhtaç olduğumuz ortadadır.

Çevre açısından bakıldığında, insan hayatında toprak kadar değerli başka bir varlık da sudur. Ölü toprağın canlanması, yemyeşil olması, hayvanların ve insanların su ihtiyacını karşılayabilmesi için gökten tertemiz suyu indiren Allah'tır.[52] Allah, bütün canlıları sudan yaratmış[53] ve insana suya bağımlı bir hayat vermiştir.

Allah Resûlü de yağmuru gördüğünde,

لِأَنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّهِ تَعَالَى

“(Bu su) Rabbi tarafından az evvel yaratıldı.”[22] buyurarak insanlara su nimetinin değerini hatırlatırdı. Resûl-i Ekrem, suyun Allah'tan gelen bir bereket olduğunu belirterek[55] yemek duasında, *“Bizi suya kandıran Allah'a hamdolsun!”*[23] sözleriyle şükrünü eda ederdi.

Abdest ve gusül gibi ibadetlerde de kullanılan su, Hz. Peygamber'in dualarında,

اَللَّهُمَّ نَقِّنِى مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ ، اَللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَاىَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ

---

[20] Müslim, Büyû’, 88.
[21] Dârimî, Büyû’, 65, hadis no: 2635
[22] Müslim, İstiskâ, 13.
[23] Buhârî, Et’ıme, 54, hadis no: 5459

"...Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden arındığı gibi beni de günahlardan arındır! Allah'ım! Benim günahlarımı su, kar ve dolu ile yıka!"[24] cümleleriyle yer alıyordu.

Çevrenin aslî unsurlarından olan suya karşı insanın pek çok sorumluluğu bulunmaktadır. Çünkü su hayattır, gelişigüzel harcanabilecek bir ihtiyaç maddesi değildir. Nitekim bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanından geçmiş ve "**مَا هَذَا السَّرَفُ**" *"Bu israf nedir?"* diye sormuştu.

Sa'd, "**أَفِي الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ**" "Abdestte israf olur mu?" deyince Resûlullah (sav),

نَعَمْ وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ

"Evet, akan bir nehir üzerinde bile olsan (abdestte israf vardır)."[25] buyurmuştu.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, suyun en kutsal gayelerle bile olsa hoyratça kullanılmasına izin vermemiş ve kendisi de buna dikkat etmiştir.

Peygamber Efendimiz su kaynaklarının korunması üzerinde ısrarla durmuş,

اِتَّقُوا الْمَلاَعِنَ الثَّلاَثَ الْبَرَازَ فِي الْمَوَارِدِ وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ وَالظِّلِّ

"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının."[26] buyurmuştur.

Ayrıca durgun su birikintilerinin idrar ile kirletilmesi de hadislerle yasaklamıştır.[60] Deniz suyunun temiz oluşu ile ilgili olarak da Resûlullah (sav),

هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ

"Onun (denizin) suyu temiz/temizleyici, ölüsü helâldir."[27] buyurmuştur.

Kaynakların israf ile tüketilmesi çevre dengesini bozmakta ve bundan bütün canlılar zarar görmektedir. Hz. Peygamber'in doğal su kaynaklarının korunmasına yönelik kendi zamanındaki tedbirleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kanalizasyon sularının, tıbbî, kimyasal ve endüstriyel atıkların akarsulara, denizlere ve göllere akıtılmaması gerektiği açıktır.

---

[24] Buhârî, Ezân, 89; hadis no: 744
[25] İbn Mâce, Tahâret, 48; hadis no: 425
[26] Ebû Dâvûd, Tahâret, 14; hadis no: 26
[27] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; hadis no: 83

Hayatı nefes alıp vermesine bağlı olan insan, toprak ve su kadar havaya da muhtaçtır. Şehirdeki kalabalıktan uzaklaşıp tertemiz köy havasında büyümeleri ve güzel konuşabilmeleri için bebeklerin bir köyde sütanneye verilmesi âdeti Araplarda yaygındı. Bu âdet sebebiyle Hz. Peygamber de çocukluğunda Tâif'te yaşayan Halîme isimli sütanneye verildi.[62]

Hz. Peygamber havanın temizliğine de önem vermiş, meselâ, hicretten sonra Bilâl-i Habeşî'nin ifadesiyle "veba beldesi"olan Medine'nin hastalıklı havasının güzel bir hâle gelmesi için Allah'a dualar etmişti.[63] Ayrıca o, insanları rahatsız edecek her türlü kötü kokuya tepki gösterip soğan ve sarımsak yiyenlerin camiye yaklaşmamalarını istemişti.[64] Sıcaktan dolayı mescitte ağır ter kokularının yükselmesi üzerine sahâbenin cuma namazına yıkanarak gelmelerini istemişti.[65]

Komşu hakkına dikkat çeken bir hadisinde Hz. Peygamber,

وَلا تَرْفَعْ بناءَكَ فَوْقَ بنائِهِ فَتَسُدَّ عَلَيْهِ الرِّيحَ

"Evini, komşunun evinden yüksek yaparak onun rüzgârını engelleme!"[28] demişti. Hz. Peygamber'in bu buyruğunu bugün belki de en iyi, çarpık kentleşmenin neticesinde apartmanların iç içe girdiği, küçücük bir esintiye muhtaç, boy boy fabrika dumanlarının gökyüzüne yükseldiği, egzoz dumanlarının cadde ve sokakları kapladığı şehirlerde yaşayan insanlar anlayabilir.

Kur'ân-ı Kerîm,

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَإِذَاۤ اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ

"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz."[29] buyurarak yeryüzünün doğal elbiseleri olan bitkilerin insanın düşündüğünden çok daha fazla fonksiyonları olduğunu hatırlatır.

Altlarından ırmaklar akan yemyeşil cennet bahçelerini tasvir eder. Böylelikle cennete teşvik için insanın güzel manzaralı bir çevrede hissettiği huzura vurgu yapılır aslında. Nitekim Hz. Peygamber de en zor şartlarda bile olsa yeryüzünün ağaçlandırılmasını teşvik etmiş,

إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ الْقِيَامَةُ وَفِي يَدِهِ فَسْلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا

[28] Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XIX, 419, hadis no: 17116.
[29] Yâsîn, 36/80.

“Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhâl onu diksin!”[30] buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in teşvikleri bununla da sınırlı kalmamış, o (sav) dikilen ağaçların sevabından, diken kişinin ölümünden sonra da yararlanmaya devam edeceğini,

مَا مِنْ رَجُلٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مِنْ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنْ ثَمَرِ ذَلِكَ الْغَرْسِ

“Bir kimse bir ağaç diktiğinde Yüce Allah mutlaka bu ağacın meyvesi oldukça ona sevap yazar.”[31] sözleriyle belirtmiştir.

Sevgili Peygamberimiz o sırada azap çektiklerini söylediği iki kişinin kabirlerinin üstüne yeşil hurma dalı koymuştu. Bunu niçin yaptığını soranlara,

لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَيْبَسَا

“Bu dallar yaş kaldığı müddetçe azaplarının hafifletileceği umulur.”[32] cevabını vermişti.

Peygamber Efendimizin bu uygulamasını örnek alan sahâbeden Büreyde b. Husayb, defnedildiği zaman kabrinin üzerine iki yaş dal dikilmesini vasiyet etmişti.[71] Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine bağlı olarak tarih boyunca Müslüman kabristanlarının ağaçlandırılmasına özen gösterilmiştir.

Ashâb-ı kirâm da Hz. Peygamber'in ağaçlandırma ve yeşillendirmeye yönelik teşvik ve tavsiyelerini özenle yerine getirmeye çalıştı. Hz. Ömer, Huzeyme b. Sâbit'e, “Arazine ağaç dikmene engel olan şey nedir?” diye sorduğunda, Huzeyme, “Yarın ölecek kadar yaşlandım.” şeklinde cevap vermiş, Hz. Ömer bu bahaneyi geçerli bulmayarak bahçesini ağaçlandırması gerektiğini söylemiş ve ağaç dikme işinde onunla birlikte bizzat çalışmıştır.[72]

Yine Hz. Osman, günün ilerleyen bir vaktinde ağaç dikerken, kendisini ziyarete gelen bir kimse, “Ey müminlerin emiri! Bu saatte mi ağaç dikiyorsun?” diye sorunca,

أَنْ تَأْتِيَ وَأَنَا مِنَ الْمُصْلِحِينَ خَيْرٌ وأَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَأْتِينِي وَأَنَا مِنَ الْمُفْسِدِينَ

---

30 İbn Hanbel, III, 184; hadis no: 12933
31 İbn Hanbel, V, 416, hadis no: 23917.
32 Buhârî, Vudû’, 55; hadis no: 216

“Bence, geldiğinde beni böyle salih amel işleyenlerden biri olarak bulman, bozgunculuk yapanlardan biri olarak bulmandan daha hayırlıdır.”[33] cevabını vermişti.

Aslında bir Yahudi'nin kölesi olan Selmân-ı Fârisî, efendisi ile özgürlük antlaşması yapacağında, Hz. Peygamber üç yüz hurma fidanı dikme şartını da antlaşmanın maddeleri arasına yazmasını ister. Daha sonra Sevgili Peygamberimiz, toplanan fidanları dikme işleminde bizzat bulunur ve dikilen bütün fidanlar da fire vermeden tutar.[74]

İnsanların zihinlerinde ağacın ve yeşilin yer etmesini isteyen Hz. Peygamber, tozu toprağa bulanmış anlamına gelen “afira” isimli bir köyün adını da “yeşillik” anlamına gelen “hadira” kelimesiyle değiştirir.[75]

Ağaç dikme ve yeşillendirme faaliyetlerinde bulunmak kadar onları korumak ve sahiplenmek de sünnettir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, hayvanların yemesi için ağaçtan yaprak silkeleyen kimseleri bu işi sopayla vurarak değil ağacı sallayarak nazik biçimde yapmaları konusunda uyarmıştır.[76]

Peygamberimiz (sav), genel olarak ağaçların gereksiz yere kesilmesini ve bitkilere zarar verilmesini yasaklamıştır.[77] Özelde de Hicaz iklimi açısından yolcuların ve hayvanların gölgelenmesi gibi önemli faydalar sağlayan sidre ve benzeri ağaçların kesiminin yasak olduğunu,

مَنْ قَطَعَ سِدْرَةً صَوَّبَ اللَّهُ رَأْسَهُ فِى النَّارِ

“Her kim sidre ağacını keserse Allah onu başı üzeri cehenneme atar.”[34] sözleriyle ifade etmiştir.

Hatta çeşitli ihtiyaçlarla zorunlu olarak ağaç kesmek isteyenlere, kestikleri ağaçların yerine yenilerini dikmeleri şartını koşmuştur.[79] Savaşa çıkan ordusuna ağaçları kesmemelerini özellikle emretmiştir.[80]

Her yıl hektarlarca ormanı çok kısa bir sürede küle çevirerek çevreye en çok zararı veren ateşin yanlış kullanımını önleme temelinde Medine'de bir gece bir evin yanması üzerine Hz. Peygamber'in,

إِنَّ هَذِهِ النَّارَ إِنَّمَا هِىَ عَدُوٌّ لَكُمْ ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوهَا عَنْكُمْ

[33] Müttakî el-Hindî, Kenzü’l-ummâl, III, 909, hadis no: 9137
[34] Ebû Dâvûd, Edeb, 158-159, hadis no: 5239.

“Şüphesiz ki bu ateş size ancak düşmandır. O hâlde uyuyacağınız zaman ateşi söndürün!”[35] uyarısı çevreyi koruma tedbirleri arasında yer alan nebevî bir uyarıdır.

İçinde hayvanların ve bitkilerin doğal bir şekilde varlıklarını sürdürebildikleri, ülke genelinde büyük kentlerin ve endüstri merkezlerinin kirlettiği havayı temizleyen yerler vardır. Hava kalitesinin korunmasına katkıda bulunan günümüzdeki yeşil kuşak (sit alanı) anlayışı Hz. Peygamber'in sünnetinde “yasak bölge” uygulaması şeklinde görülmektedir. Hz. Peygamber,

فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، لاَ يُعْضَدُ شَوْكُهُ ، وَلاَ يُنَفَّرُ صَيْدُهُ ، وَلاَ يَلْتَقِطُ لُقَطَتَهُ إِلاَّ مَنْ عَرَّفَهَا ، وَلاَ يُخْتَلَى خَلاَهَا

“O (Mekke), Allah'ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar harem bölgedir. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez... yaş otu yolunmaz.”[36] buyurmuş, benzer bir uygulamayı Medine'yi mukaddes ve dokunulmaz ilân ederek de yürürlüğe koymuştur.[83]

Resûl-i Ekrem, bu bölgelerde bulunan bütün canlıların korunması konusunda titiz davranmış, belirtilen kurallara uymayanlar için müeyyideler getirmiştir. Bu bağlamda vicdanî ve ahlâkî olarak,

فَمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا ، أَوْ آوَى مُحْدِثًا ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلاَ صَرْفٌ ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ

“Kim orada yasak bir iş yapar veya yapanı himaye ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne farz ne de nafile ibadetini kabul eder.”[37] buyurmuş, hukukî olarak da yasak bölgede avlanan ve ağaç kesen birisi yakalandığında, onun engellenmesini, elbise ve malzemelerinin elinden alınmasını emretmiştir.[85]

وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ

“Allah, yeri (canlı) yaratıklar için var etti.”[38] buyuran Allah, yeryüzünü sadece insanlar değil bütün canlılar için yaşam alanı olsun diye yaratmıştır.

[35] Buhârî, İsti’zân, 49; hadis no: 6294
[36] Buhârî, Cezâü’s-sayd, 10; hadis no: 1834
[37] Buhârî, Cizye ve müvâdea, 17; hadis no: 3179
[38] Rahmân, 55/10.

Bundan dolayı Allah, tufan olayında Hz. Nuh'a, gemisine her cins canlıdan birer çift almasını emretmiştir.[87] Bütün varlıklara olduğu gibi hayvanlara karşı da şefkat ve merhamet nazarıyla bakan Hz. Peygamber, hayvanların hedef tahtası olarak kullanılmasını[88] ve birbirleriyle dövüştürülmesini[89] yasaklamış, bindiği devenin huysuzluk yapması üzerine sert davranan Hz. Âişe'yi, *"Yumuşak davran!"* şeklinde uyarmıştır.[90]

Ayrıca hayvanların yuvaları olan deliklere abdest bozmayı yasaklamış,[91] sebepsiz yere öldürülen bir serçenin kıyamet günü Allah'a hâlini arz ederek davacı olup,

يَا رَبِّ إِنَّ فُلاَنًا قَتَلَنِى عَبَثًا وَلَمْ يَقْتُلْنِى لِمَنْفَعَةٍ

"Yâ Rabbi! Falan kimse beni, herhangi bir yarar için değil de boş yere öldürdü."[39] diyeceğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber, hayvanların var olma hakkına verdiği öneme binaen yolculuk yaparken susayan, bir kuyuya rastlayınca su içen bir adamın, kuyudan çıktığında susuzluktan nemli toprağı yiyen zavallı bir köpekle karşılaşınca, *"Benim başıma gelen bunun da başına gelmiş!"* diyerek tekrar kuyuya inip ayakkabısına doldurduğu su ile köpeği suladığını, böyle bir davranışın karşılığında Allah'ın o kuldan razı olduğunu ve onu affettiğini anlatmıştır.[93]

Bunun tam aksine, aç bıraktığı ve hatta yerdeki küçük hayvanlarla karnını doyurmasına bile izin vermeyerek bağladığı bir kedinin açlıktan ölmesine sebep olan bir kadının da bu davranışı yüzünden cehenneme girdiğini nakletmiştir.[94]

Bir defasında Allah Resûlü, devesi bir deve kuşu yuvasına basıp da yumurtalarını kıran ihramlının her bir yumurtaya karşılık bir gün oruç tutmasını yahut bir fakiri doyurmasını emretmiştir.[95]

Yine bir yolculuk esnasında sahâbîlerden birisi, bir yuvadan iki tane yavru kuş almış, yanlarına geldiğinde anne kuşun çırpınışını gören Hz. Peygamber,

مَنْ فَجَعَ هَذِهِ بِوَلَدِهَا رُدُّوا وَلَدَهَا إِلَيْهَا

"Bu kuşu yavruları sebebiyle üzen kim? Yavrularını ona geri verin!"[40] buyurmuştur.

Bir devenin sıkıntılı olduğunu fark edince sahibini,

---

[39] Nesâî, Dahâyâ, 42; hadis no: 4451
[40] Ebû Dâvûd, Cihâd, 112, hadis no: 2675

اِتَّقُوا اللّٰهَ فِى هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ

"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkunuz!"[41] diyerek uyaran Hz. Peygamber'in bu konudaki buyrukları her konuda olduğu gibi hayvanlar hakkındaki bilincin de ancak imandan beslenen bir sorumlulukla insanların kalplerine yerleşebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak insanlar, hem içinde yaşadıkları toplumsal çevre karşısında hem de Allah katında sorumludurlar. Her türlü nimetle kuşatılan çevreyi herhangi bir katkıları olmaksızın hazır bir şekilde bulmuşlardır. Allah, çevreyi ve çevrenin unsurlarını insanın hizmetine vermiş ve onlara sorumlu olduklarını bildirmiştir.[98] İnsanlık kendi eliyle müdahale edip kirletmedikçe çevre,[99] kendi sistemi içinde temiz kalacaktır.

Ancak, insanoğlunun çeşitli siyasî, ekonomik ve teknik çabaları sonucunda bugün çevre sorunları olarak adlandırdığımız küresel bir çevre bunalımı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bunalım, insanın içinden çıkamadığı devasa boyutlara ulaşmış ve sadece insanı değil her türlü varlığı tehdit eder bir hâle gelmiştir.

Elbette böyle bir krizin temelinde çevreye karşı duyarlılık geliştirilememesi, kısacası emanetin kıymetinin bilinememesi yatmaktadır. Halbuki kâinat, bütün güzelliğiyle Yüce Yaratıcı'nın insanlığa ikramıdır. Ve O, insanları içinde yaşadıkları çevreyi, yeryüzünü imar edip güzelleştirmeye teşvik etmekte,[100] fesat ile tahrip etmekten sakındırmaktadır.[101]

[41] Ebû Dâvûd, Cihâd, 44, hadis no: 2548